

УДК 340.12

В.В. Дудченко

ЗАХІДНА ТРАДИЦІЯ ПРАВА: ДО ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМНОСТІ

Порівняльно-правові дослідження сьогодні, в умовах глобального світового розвитку, набувають досить значного поширення. І це цілком виправдано, оскільки саме вони мають за мету виявлення тенденцій розвитку правових систем як минулого, так і сучасності, а також удосконалення національного законодавства. Досить важливим у зв'язку з цим є звернення до тих проблем, які начебто перебували «у затінку». Однією з них є легітимація західного права.

Легітимацією називається доповнення формальних вимог справедливості морально-етичними цінностями. Теорією легітимації є права етика, а, відтак, легітимація спирається на допозитивні й надпозитивні основи. Легітимувати щонебудь – означає обґрунтувати й виправдати його. Теорія легітимація, таким чином, осмислює право не тільки з точки зору як воно є (легальне, позитивне право), але і яким йому належить бути (легітимне право). Неузгодженість того, що «є» (речі, як вони реально існують), і того, що «мусить бути» (речі, якими вони мають бути, якщо орієнтуватися на певні надпозитивні цінності), обумовлює проблему суцього і належного, проблему права і факту.

Сукупність правил поведінки, що діють у суспільстві, сама по собі ще не є правом. Не все, що здатне видати себе за право, є справжнім правом. Коли йдеться про право, ми виправдовуємо певні правила. За якими загальними підставами приймається таке виправдовування (легітимація), таке визнання існуючого за належне?

Усі природно-правові вчення є легітимаційними, оскільки вони обґрунтовують допозитивну підставу позитивного права.

До якої б особистості з історії філософії і права ми не звернулися – Платона чи Арістотеля, Августина Блаженного, Фоми Аквінського чи Вільгельма фон Оккама, а за Нового часу – Т. Гоббса, Б. Спінози чи Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля чи І. Бентама, – виявиться, що майже всі визначні філософи аж до епохи європейського Просвітництва і пізніше були водночас і великими представниками правової та державної думки; теорію держави і права, своєю чергою, створювали переважно філософи (класики юриспруденції мали філософську освіту). Центральне місце в дослідженнях філософів-юристів займала проблема обмеження повноважень держави. Вже в Стародавній Греції, головним чином в Афінах, спостерігався надзвичайно повчальний факт: закони і самі форми держави тут перестали просто сприйматися на віру, їх почали обмірковувати й у разі встановлення їх несправедливості – відхиляти. Політичні та правові відносини постають і як предмет понятійно-аргументованого обговорення, і як предмет філософської критики. Вивчаються умови та критерії справедливого верховенства держави, справедливі форми панування протиставляються несправедливим і, спираючись на аргументи, що напрацьовували й обстоювали філософи, вказуються межі всевладності в тенденції держави. Так формувалася теорія правової

держави. Нормативним фундаментальним поняттям критики законів і держави була ідея права і держави. За її допомогою закони та легітимні державні і правові форми відмежовувалися від незаконних, нелегітимних. Тож з'ясування сутності самої правової держави тісно пов'язувалося з вирішенням проблеми легітимності.

Однак протягом ХІХ століття традиція єднання моральної філософії і юриспруденції припинила своє існування. Видатні філософи почали торкатися державно-правової проблематики лише мимохідь. Зосередивши свою увагу на критиці суспільства, герменевтиці й феноменології, вони залишають теорію держави і права на відкуп юристам. Останні, щоправда, спершу не поривали зв'язків з філософією. Так, історична школа юристів (Ф.-К. фон Савіньї, Я. Грімм, Р. фон Єринг, О. фон Гірке) захоплена ідеями Й. Гердера і Г.В.Ф. Гегеля, Г. Кельзен перебуває під впливом ідей неокантіанства, а Г. Харт належить до британської традиції – традиції Т. Гоббса, утилітаризму (І. Бентам) і аналітичної філософії права. Але філософські імпульси виявилися практично не підкріпленими етичними. У науці про право і державу переважають історизм і позитивізм, які підозріло ставляться до метафізики права з її етичною проблематикою, утримуються від постановки питання про легітимацію, не визнають її науковою проблемою і досить часто відверто цю проблематику відкидають (якщо це позитивізм радикальний), втрачаючи тим самим можливість дискурсивної критики законів і держави.

Сьогодні лише через подолання відчуження та «примирення» філософії з теорією держави і права можна знову здобути втрачену можливість обмеження держави та її юридичних приписів, а відтак, і сподіватися на успішне вирішення проблеми легітимації.

Прагнення обґрунтувати право якоюсь вищою засадою – традицією, волею Бога, розумом, справедливістю тощо – своїм джерелом сягає ще у сиву давнину. За наших часів на Заході роль такого «вищого критерію» звично відіграють до- і надпозитивні правові принципи (право на свободу, власність, справедливість, безпеку, на опір гнобленню тощо). У них вбачають сенс і критерії легітимації. З цієї точки зору принцип верховенства легітимного закону означає можливість «коректування» закону згідно з вимогами легітимності і, отже, свідчить про існування джерел права, конкуруючих із законом. Різність джерел права постає необхідною передумовою з'ясування проблеми легітимації.

Відомою легітимаційною теорією є вчення Макса Вебера. Згідно з ним первісною збуджуючою силою в політичному житті є прагнення до панування, а основним засобом панування є примус. То що, М. Вебер на боці Т. Гоббса? Щоб відповісти на це запитання, доцільно звернутися до теорії ідеальних типів права, яку М. Вебер висноував із своєї політичної теорії і класифікував на чотири ідеальних типи, а саме: харизматичне, традиційне, формально-раціональне і ціннісно-раціональне.

Термін «харизматичний» М. Вебер визначає як заснований на благоговійному ставленні до святості, героїзму чи видатного характеру якоїсь індивідуальної особистості та до нормативних взірців поведінки або порядку, які вона відкрила

чи подарувала. Мислитель знайшов приклад харизматичного панування в античному римському суспільстві, буддійському й індуїстському суспільствах, германському родовому і сільському суспільстві та в інших сферах.

Термін «традиційний» визначається як «зумовлене укоріненою звичаєвою практикою». У праві термін «традиційний» відповідає тому, що називається «звичаєво-правовим». За «традиційного типу панування» легітимність ґрунтується на святості вікових норм і владних повноважень. Прикладами традиційного панування служать давній Китай, Єгипет, ісламські держави.

За ідеального типу права, що характеризується як «формальна раціональність», воно є логічно пов'язаною системою абстрактних норм, на основі якої суттєві факти конкретної правової справи чи правові проблеми можуть бути кваліфіковані, а останні – вирішені. Цей тип права, за М. Вебером, служить потребам ринкової економіки і знаходить вираження в багатьох рисах реально існуючих правових систем капіталістичних країн Заходу. Однак, на думку М. Вебера, для Англії, провідної капіталістичної країни Європи в ХІХ столітті, не була властива формальна раціональність. Вона була прикладом частково «традиційного» типу права, яке ґрунтується на вірі у святість духовних традицій, що була успадкована. Окрім того, правова система Англії є частково і «харизматичним» типом, бо визнавалися особливо видатні якості окремих особистостей, особливо суддів [1, с. 523].

М. Вебер постулював також і четвертий, ціннісно-раціональний тип права. Формальна раціональність у праві означає формулювання і застосування абстрактних норм у процесі логічного узагальнення і тлумачення. Її серцевина полягає в концентрації і раціоналізації логічними засобами всіх юридично дійсних норм і формуванні з них внутрішньоузгодженого комплексу правових приписів. Навпаки, ціннісна раціональність висуває на перше місце не логічну узгодженість, а етичні міркування, корисність і політичні цілі [2, с. 524]. У цьому контексті очевидно, що М. Вебер пов'язував ціннісну раціональність з природним правом і правом справедливості, останні віддзеркалюють розум і совість, норми слід тлумачити у світлі їхніх цілей, тобто розуму і совісті. Тож зрозуміло, що М. Вебер не на боці Т. Гоббса, а на боці теоретиків правової держави.

М. Вебер відкинув те, що він називав «еволюційним догматизмом марксизму», особливо твердження К. Маркса, що всі суспільства проходять через послідовні стадії розвитку від «азіатського», чи рабовласницького, способу виробництва до феодалізму, капіталізму і соціалізму. Він також відкинув марксистський історичний матеріалізм з його економічним детермінізмом. На думку М. Вебера, «точка зору історичного матеріалізму, що економіка є первісним ланцюгом у низці причин, повністю вичерпала себе як наукове положення» [3, с. 52]. «Економічні умови, як ми бачили, відігравали величезну роль у розвитку суспільства, але ніде вони не були вирішальними виключно і самі по собі... Для тих, хто мав інтереси на товарному ринку, раціоналізація і систематизація права в цілому і... можливість передбачити функціонування правових процесів зокрема складала одну з найбільш важливих умов для існування... капіталістичного виробництва, яке не може діяти без правових гарантій» [4, с. 88].

Харизма, традиція і раціональність були головним джерелом легітимації політичного панування. Відмінність між ідеальними типами права має за мету виокремити основні риси правових систем як з точки зору історії, так і сьогодення. Однак веберіанці залишають поза увагою ту обставину, що певна правова система в змозі частково підпадати під один і частково під інший ідеальний тип. Так, західна традиція права сама по собі є деяким поєднанням усіх чотирьох ідеальних типів. Таке поєднання логічного, традиційного, священного і ціннісного аспектів права було і залишається істотною умовою для ефективної інтеграції права в деяку органічну єдність. У даному разі йдеться про комплементарну концепцію причинності у праві.

З усього сказаного випливає, що сучасна теорія мусить подолати занадто спрощені концепції причинності у праві. Теорія має сприйняти більш широке уявлення про право, ніж К. Маркс і М. Вебер. Право, вважали вони, є знаряддям панування, засобом реалізації волі законодавця. Але ця теорія права звично отожднювана з позитивістською школою юриспруденції, бачить лише один бік права. Право є також вираженням моральних принципів, як вони розуміються людським інтелектом. Цей погляд на право, що асоціюється з природно-правовою теорією, також лише почасти вірний. Врешті решт право є наслідком звичаю та історично укорінених цінностей і норм спільноти. Цей третій підхід, що асоціюється з історичною школою юриспруденції, може претендувати, подібно до кожної з двох інших шкіл, лише на третину істини, поєднання всіх трьох підходів, напевно, дозволяє дати відповідь на запитання, що поставили К. Маркс і М. Вебер, краще, ніж вони самі. Право частково є знаряддям політичного панування й ідеологічним відображенням інтересів пануючого класу. У будь-якій правовій системі можна знайти приклади для підтвердження цього. Право на Заході було також захистом від свавільної влади, і багато чого в ньому, що бере початок у більш ранніх періодах історії, не обов'язково відображає інтереси панівного класу. Так, перші професійні юристи Заходу – професори в університетах, судді, юристи на службі у пап, єпископів чи імператорів, королів і феодалної аристократії – висували питання, коли і яким чином воля правителя, якщо вона суперечить праву, у змозі не визнаватися. Це було не просто філософське питання. Це було питання, яке містилося в самій створюваній тоді системі політичної влади, якій було властиве те, що сьогодні було б названо «стримуваннями і противагами», те, що впливало з дуалізму і плюралізму політичних влад у межах одного й того самого соціального й економічного устрою. Занадто спрощено також визначати сучасні західні правові системи як ідеологічне відображення ринкових відносин. Багато чого в сучасному праві взагалі не піддається характеристиці в соціально-економічних категоріях. Потрібна більш складна система класифікації і характеристики, яка буде спиратися не лише на типи економічного і політичного устрою, але також і на філософські, етичні, ціннісні, релігійні та інші критерії.

Не менш відомою легітимаційною теорією є й вчення Г. Радбруха. Головними постулатами цього вчення є: синтез моральної філософії або етики і юриспруденції; синтез аксіології і юриспруденції; визнання ідеї справедливості як необ-

хідного конститутивного елемента поняття права; визнання антиномічного характеру правової сфери. Г. Радбрух зосереджує свою увагу на дослідженні тих антиномій, які характеризують ідею права. Потім він відстежує антиномії, які стосуються конкретних проблем позитивного правознавства. Слушно зазначити, що ніхто ще до Г. Радбруха не надавав антиномізму права такого повного і вражаючої викладу, доводячи його до кінцевих наслідків, і саме в цьому, на наше переконання, полягає видатна заслуга його вчення. Можна навіть запитати: чи не перебільшував Г. Радбрух антиномізм права і, навпаки, чи завжди він шукав антиномії там, де вони насправді є?

Конститутивними елементами ідеї права є: справедливість, мета і безпека. Правник зосереджує антиномічний характер права в конфлікті цих трьох елементів. Він передусім наголошує на неможливості встановлення поняття права за його повного відмежування від справедливості. Якщо право не реалізує справедливості, воно вже не право. Стосовно справедливості, то тут Г. Радбрух визнає концепцію Арістотеля.

Справедливість – це основний елемент ідеї права. Право є реальністю, смислом якої – служити справедливості. Однак ідея права значно об'ємніша і складніша, ніж справедливість. Два інших елемента ідеї права – це мета права та ідея безпеки і порядку. Тому що право пов'язане з мораллю, як засіб з метою, мета, яка є складовою ідеї права поряд із справедливістю, є моральною метою. Моральні цінності Г. Радбрух поділяє на три види: особисті, колективні і творчі. Залежно від визнання верховенства одного виду цих цінностей над іншими приходять або до лібералізму, або до демократії, або до соціалізму. Для демократів свободу реалізує більшість, тоді як для лібералів індивідуальна свобода в змозі повстати проти волі більшості й отримати перемогу. Соціалізм вимагає заміни ідеї ринкової справедливості ідеєю зрівняння всіх. З економічної точки зору соціалізм приходить до ідеї колективної регламентації.

Особливу увагу Г. Радбрух приділяє католицизму політичної і соціальної спрямованості. Церква розглядається католицизмом як ієрархічний організм, однак тут за особистістю визнається невід'ємна релігійна цінність. Держава інтерпретована католицизмом або як побудована за аналогією з Церквою, або, навпаки, як простий засіб, який перебуває на службі в індивіда.

Мораль – суть мета права, і тому вона є доконечною підставою, яка надає праву зобов'язуючої сили. Лише мораль в змозі легітимувати нормативність у зобов'язуючу силу права. Юридичні імперативи як реальні факти можуть усвідомлюватися як «норми зобов'язання лише тоді, коли вони інтегровані в систему власне моральних норм. По суті, це означає: для того щоб оцінити право і протиставити поганому праву право краще, необхідно вийти за межі власно юридичної сфери і звернутися до моралі. Метою права є моральний ідеал, який єдиний і може служити підставою для критики права. Тож, тлумачачи мету права як мораль, Г. Радбрух тим самим «вбудовує» в ідею права метаюридичні цілі. І в цьому разі відчувається вплив І. Канта.

Третім гетерогенним елементом ідеї права є принципи безпеки і порядку. Право не в змозі впорядкувати життя в групі, не будучи об'єктивним порядком

і не забезпечуючи безпеки. Виправдання будь-якого права і будь-якого управління – це перш за все соціальний мир, який вони встановлюють. Право, яке не в змозі гарантувати мир і безпеку, вже не є правом. Звідси висока цінність вже запроваджених правом стабільного порядку і миру. У сфері права справедливість часто нехтується заради безпеки. Те, що називають позитивністю права, є одним із проявів даного принципу безпеки. У сфері суб'єктивного права такі інститути, як припис усунення порушень, захист фактичного володіння, нарешті, презумпція *status quo* в галузі міжнародних стосунків, є наслідками застосування принципу безпеки, які суперечать ідеї справедливості [5, с. 140-168].

Неминучий конфлікт між справедливістю, метою права і безпекою, які водночас взаємообумовлюють один одного і безкомпромісно один одному суперечать, є причиною глибоко антиномічної і складної структури правової сфери. Одна з найбільш серйозних помилок більшості правників полягає в прагненні усунути антиномічну структуру, віддаючи перевагу одному з елементів ідеї права в збиток іншим, тоді як справжній метод полягає саме в тому, щоб виявити антиномії і зберегти їх у вченні цілого. Звідси можна побачити, що прибічники природного права XVII–XVIII століть прагнули вивести з однієї лише справедливості весь зміст і дієвість права в цілому, тоді як прибічники юридичного позитивізму, який домінував у XIX столітті, взяли до уваги лише принцип безпеки і позитивності у праві. Сучасне правознавство, якщо воно прагне уникнути минулих помилок, має висунути на перше місце нездоланий антиномізм сфери права, який обумовлений складністю самої ідеї права.

Відомими дослідниками сучасної легітимацийної проблеми є О. Хеффе і Ю. Хабермас. Цих правників об'єднує нормативний і дескриптивний підходи до права, вчення про нормативний характер права й інструментальний характер адміністративної влади, про дуалізм фактів і норм, фактичність (легальність) і значимість (легітимність) державно-правових інститутів, договірний характер легітимацийної теорії, демократичні процедури правових держав.

О. Хеффе вживає поняття «політична справедливість» і зазначає, що під ним слід розуміти моральність права і держави, тобто держава і право розглядаються під кутом зору моралі [6, с. 9, 13, 14, 19].

Фундаментальним критерієм легітимациї держави і права є ідея права, або справедливості, її основний (свобода) і опосередковуючі (права людини) принципи. Тож легітимация потребує допозитивних і надпозитивних, або філософських, підстав. Право людини є дистрибутивною користю, яка стосується кожної окремої людини. Виходячи з цих міркувань, О. Хеффе стверджує, що повністю легітимними примусові соціальні стосунки є лише тоді, коли вони надають користі кожному окремому учаснику, а не просто сукупності всіх зацікавлених осіб [7, с. 259-250]. Людина може легко погодитися з практикою, яка поєднана з отриманням користі. Дистрибутивна користь як принцип справедливості, таким чином, зводить згуду кожного в принцип легітимациї. Німецький правник зазначає: «Навіть у тому разі, коли наділений примусовими повноваженнями соціальний устрій забезпечує координацію, дієвість, безпеку і стабільність суспільства, коли, більше того, він гарантує колективне благополуччя, але робить це за

рахунок інтересів окремих осіб чи груп, йому не вистачає легітимності... Ми відхиляємо тут саму ситуацію, в якій благополуччя всього суспільства досягається шляхом позитивної зневаги до інтересів окремих його верств, а не є під кутом зору дистрибутивно корисним для всіх. Така постановка питання дозволяє вичерпаним чином вирішити проблему легітимації права на примус. Там, де є не тільки колективна, але і дистрибутивна користь, потреба в подальшій легітимації відпадає» [8, с. 43-44].

Критерієм легітимації є принцип «користь для кожного». Чим визначається дистрибутивна користь – поняттям щастя чи поняттям свободи? Для Нового часу, наголошує правник, типовими зробилися орієнтири – свобода замість щастя, конфлікт замість кооперації [9, с. 48-61, 248-249]. Цим самим О. Хеффе вступив у суперечку з утилітаристською теорією справедливості. Він прагне опрацювати модель, яка протилежна пануючому в англосовітській культурі утилітаризму і, всупереч утилітарному принципу колективної користі, або колективного благополуччя і щастя, обґрунтувати невідчужувані права окремої особистості. Утилітаризм, маючи за основну мету людське щастя, не визнає справедливості в значенні нормативного фундаментального поняття. Утилітаризм вбачає в справедливості лише функцію колективного благополуччя, або користі. О. Хеффе, навпаки, передує своєму дослідженню справедливості як нормативну фундаментальну настанову, стосовно якої можлива універсальна згода.

Справедливість можна найкраще зрозуміти через її зв'язок з договором. Прояснення ж справедливості є найсерйознішим питанням теорії легітимації, бо сама держава і саме право мають ґрунтуватися на справедливості і знаходити в ній своє виправдання. Легітимною, або правовою, державою є не будь-яка держава, а лише держава справедлива.

Додержуючись погляду Ж.Ж. Руссо, сучасний німецький філософ і теоретик права Ю. Хабермас наголошує, що ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоб коритися тільки тому закону, який вона сама собі встановлює. Тож воля розумної істоти мусить розглядатися як така, що законодавствує. На цих постулатах виникають різні юрисдикції і правові системи західного суспільства. За Ю. Хабермасом, правовий устрій, якому підкорені члени суспільства, останні мають авторизувати самі, тобто індивіди, яким адресовані норми, що регулюють суспільне життя, постають також і як їхні автори. Самі громадяни встановлюють правила свого сумісного життя [10, с. 202-204]. Тож, йдеться про новий «розподіл влади» – не між гілками державної влади, а між добровільними й автономними об'єднаннями громадськості, які в сумісній життєдіяльності творять ті чи інші форми впорядкування суспільства.

Сучасний правовий устрій пронизаний напруженою між позитивністю і легітимністю права, і норми легітимні тільки тоді, коли вони заслуговують на свободне визнання кожним членом правової спільноти. «Значимі ті й тільки ті норми, з якими могли б погодитися всі ті, на кому могли б відобразитися наслідки прийняття цих норм» [11, с. 85].

На основі вчення про дуалізм фактів і норм опрацьовує легітимаційну теорію й К. Поппер [12, с. 213-249; 13, с. 441-491].

На проаналізовані сучасні легітимаційні теорії значно вплинув німецький правник Карл Рагмунд Шмітт. У своїй відомій праці «Легальність і легітимність» він зазначає: «Те, що в державах європейського континенту з XIX століття розуміли під «правовою державою», було насправді державою законодавства... Обґрунтування такої державності полягає в загальній легальності всього державного здійснення влади... Сьогодні... відбувається руйнація всієї системи легальності... та її формалізму. Така руйнація пояснюється тільки тим, що вичерпані сутнісні передумови і специфічний пафос легалістського розуміння закону... як цілком «ціннісно-нейтрального»... Засадничий раціоналізм системи легальності відверто перетворюється тут на свою протилежність. Якщо рішення парламентської більшості стає законом, то всі гарантії справедливості й розумності, а також і поняття закону і самої легальності вироджуються у... безмістовність з арифметичним уявленням про більшість. Метод волевстановлення через просте виявлення більшості має смисл і придатність, якщо можлива сутнісна однорідність всього народу... Якщо ж передумова неподільної національної однорідності відсутня, то цей метод є тільки кількістю більше чи менше насильства над переможеною і тим самим придушеною меншістю... Хто має 51%, у змозі решту 49% законним чином зробити нелегальними» [14, с. 647-648].

У більшості демократичних конституцій існують винятки з принципу простої більшості; для певних випадків вимагається де невелике а де і більш високе переважування над простою більшістю. Необхідний відвертий і принциповий відхід від головного становища простої більшості [15, с. 648].

У Веймарській конституції співіснують дві різні системи парламентарної легальності і плебісцитарної легітимності. Необхідно відрізнити обидва види народного рішення, з яких перший належить до системи парламентарної держави законодавства, тоді як за другого «народ» стає як виключно визначаюча фігура демократично-плебісцитарної системи, саме плебісцитарної легітимності, а не легальності держави законодавства [16, с. 648].

Плебісцитарна легітимність є єдиним видом обґрунтування державності, який міг би бути загально визнаний. Вірогідно навіть, що більша частина існуючих сьогодні тенденцій до «авторитарної держави» знаходить тут своє пояснення. Ці тенденції не вичерпуються просто революційними чи реставраційними прагненнями. Значно більше значення має розуміння, що причину сьогоднішньої «тоталітарної держави», точніше тотальної політизації всього людського існування, треба шукати в демократії і що потрібна стабільна влада, щоб здійснити необхідну деполітизацію і з такої держави знову здобути свободні сфери і галузі життя. Нині плебісцитарна легітимність залишається єдиною, визнаною системою обґрунтування. І тут доказує свою придатність формула великого конституційного конструктора Сіейеса: влада зверху, довіра знизу [17, с. 648].

Легітимаційну проблему опрацьовують і англійські правники [18, с. 662-702, 738-743].

Легітимаційна проблема опрацьовується в аспекті англійської правової традиції і метафізичної філософії. Головними постулатами цього опрацьовання є: синтез моральної філософії чи етики і юриспруденції; синтез аксіології, телеології і

юриспруденції; визнання ідеї справедливості необхідним конститутивним елементом поняття права. Судова нормотворчість вважається однією з існуючих життєвих реалій. «Саме життя зумовлює форми поведінки, які пізніше закріплюються правом. Право, своєю чергою, охороняє форми, створені життям» [19, с. 672]. Базовими нормами англосаксонського права вважаються норми пре-торіанського типу (*bona fides, boni mores, aequitas* та ін.).

Ось міркування відомого американського правника і судді Кардозо Бенджаміна Натана: «Згідно з давнім переказом, Бог одного разу здійснив молитву: «Та полягає моя воля в тому, щоб правосуддя моє здійснювалося під впливом мого милосердя». Це саме та молитва, яку ми мусимо підносити щоразу, коли демони формалізму почнуть піддавати наш розум спокусам наукової впорядкованості» [20, с. 672]. Цінність і оцінка – ось найважливіше в діяльності суддів у цивілізованому суспільстві.

Отже, головна ідея легітимності права полягає в аксіології права, справжнє право виявляється не емпірично, не позитивно, а апіорно.

Апіорність права неабияк виразно проявляється під кутом зору вчення про людину як емпіричний і інтелігібельний характер.

Література

1. Берман Г.Дж. Западная традиция права. – М.: Изд-во МГУ, 1998.
2. Там само.
3. Вебер М. Избр. произв.: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990.
4. Там само.
5. Радбрух Г. Введение в науку права. – М., 1915.
6. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства. – М.: Гнозис, 1994.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью: Пер. с нем. – М., 1995.
11. Там само.
12. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги: В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Феникс, 1992. – Т. 1.
13. Поппер К.Р. Открытое общество и его враги: В 2 т.: Пер. с англ. – М.: Феникс, 1992. – Т. 2.
14. Rahmitt C. Verfassungslehre. – Munchen und Leipzig, 1928.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. Антология мировой правовой мысли: В 5 т. Т. 3. Европа, Америка: XVII–XX вв. – М.: Мысль, 1999.
19. Там само.
20. Там само.